

Mladen Barać

*(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje, Slavonski Brod)*

PRILOG POZNAVANJU
DJELOVANJA SRPSKOG KULTURNOG
DRUŠTVA „PROSVJETA“:
PODOBOR „BRANKO RADIČEVIĆ“ U
SLAVONSKOM BRODU 1990.–1991.

UDK 061.22(497.5=861 Slavonski Brod)“1990/1991”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. 2. 2013.

Koristeći se uglavnom fragmentarnim arhivskim izvorima te onovremenom periodikom, autor je većim dijelom rekonstruirao djelovanje slavonskobrodskog Pododbora „Branko Radičević“ Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“ u razdoblju 1990.-1991. Posvemašnja demokratizacija hrvatskog društva, koja je nastupila nakon održavanja prvih slobodnih, višestranačkih izbora 1990., omogućila je reafirmaciju kulturnog djelovanja različitih nacionalnih predznaka, koji su često bili zatambljivani u jugoslavenskom jednopartijskom društvu. Na lokalnoj slavonskobrodskoj razini, vrijedan primjer predstavljao je Pododbor „Branko Radičević“ Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“, koji je, za vrlo kratko vrijeme postojanja, pokušao razviti sustavni kulturno-prosvjetni rad s ciljem propagiranja i očuvanja identiteta srpske nacionalne manjine na brodskom području. Pri tome je ključno naglasiti kako se djelovanje Pododbora odvija u razdoblju obilježenom pogoršanjem međunacionalnih odnosa kao posljedicom javnih istupa predstavnika lokalnog ogranka Srpske demokratske stranke, ali i sve težeg političkog stanja na republičkoj razini uslijed političke konfrontacije (a kasnije i početka oružane agresije) srbijanskog političkog vrha, vodstva pobunjenih hrvatskih Srba i Jugoslavenske narodne armije s hrvatskim vlastima.

Ključne riječi: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“, Slavonski Brod, srpska nacionalna manjina, kultura, 1990.-1991.

Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“ u Hrvatskoj – presjek djelovanja 1944.–1991.

Dileme i oprečni stavovi koji prizlaze iz različitih ocjena u evaluaciji položaja srpskog naroda u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. st., u ovom slučaju onih orijentiranih prema analizi uvjeta i mogućnosti kulturnog stvaralaštva u službi očuvanja srpskog nacionalnog identiteta, dobivaju dodatni ulog u razmatranju ovog pitanja u razdoblju 1990.–1991. Specifičnosti ovog razdoblja reflektiraju se kroz temeljitu promjenu društveno-političkog uređenja te jačanje političko-sigurnosne nestabilnosti kao bitnih obilježja zadanog vremena i prostora. Pojava kulturnog društva sa srpskim nacionalnim predznakom u općini koju je nastanjivala izrazita hrvatska većina, uslijed velikih političkih promjena, osigurava istraživačkoj znatiželji potrebnu motivaciju uz prethodnu spoznaju kako ovoj tematici, bez obzira na njezin lokalni značaj, gotovo u potpunosti nedostaju historiografske interpretacije. No, evaluacija kulturnog društva sa srpskim nacionalnim predznakom u Slavonskom Brodu u razdoblju 1990.–1991. manjkava je bez prethodnog osvrtu na povijest i ulogu društva u sklopu kojega je i nastao, tim više što na slavonskobrodskom području u razdoblju 1945.–1990. nije niti postojalo.

Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“ (dalje SKD „Prosvjeta“) predstavlja jedno od najznačajnijih kulturnih udruženja (srpskog nacionalnog predznaka) koja su djelovala ili djeluju na području Republike Hrvatske. Štoviše, usprkos političkim i ratnim nedaćama 20. st., tijekom kojih je ovo društvo privremeno obustavljalo svoj rad, SKD „Prosvjeta“ predstavlja središnju kulturnu, prosvjetnu i znanstvenu organizaciju Srba u Republici Hrvatskoj sa zadaćom okupljanja pripadnika srpskog naroda u Hrvatskoj i njihovih institucija te očuvanja i razvijanja srpskog nacionalnog identiteta. Društvo je osnovano još za trajanja Drugog svjetskog rata, 18. studenog 1944. u Glini, kao središnja ustanova ove vrste za Srbe u Hrvatskoj.¹ Osnivanje ovog društva protumačeno je kao nastavak djelovanja i obnove tradicije srpskih prosvjetnih, kulturnih, izdavačkih, znanstvenih, gospodarskih i humanitarnih organizacija koje su djelovale u Hrvatskoj tijekom 19. i 20. st., premda se SKD „Prosvjeta“ najčešće povezuje sa svojim neposrednim prethodnikom, udruženjem „Srpsko kolo“, odnosno „Seljačkim kolom“.² SKD Prosvjeta se, pored baštinenja uloge ovih organizacija, a djelujući jednako među srpskim zajednicama u urbanim i ruralnim sredinama, poistovjetila i s kulturnom misijom Srpske pravoslavne crkve (SPC). Rad društva intenzivirao se u godinama nakon završetka Drugog svjetskog rata, kada je osnovano preko 300 pododbora s nekoliko desetaka

¹ Veselin Golubović, *Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“: SKD Prosvjeta, pododbori, djelatnosti, organi društva* (dalje – *Srpsko kulturno društvo*) (Zagreb, 1997), 4.

² Isto, 4-5.

tisuća aktivnih članova. Djelujući kao krovna organizacija, pod patronatom SKD „Prosvjeta“ osnovan je čitav niz kulturnih, prosvjetnih, gospodarskih i znanstvenih zajednica i udruženja, od kojih se ističu novine „Srpska riječ“, časopis „Prosvjeta“, Centralna biblioteka i Muzej Srba u Hrvatskoj te Izdavačko poduzeće „Prosvjeta“, a koji su, tijekom 50-ih i 60-ih godina 20. st., uglavnom prestali djelovati, izuzevši izdavačko poduzeće i novine.³ Tijekom 1971. i društveno-političkih zbivanja poznatijih kao „Hrvatsko proljeće“, SKD „Prosvjeta“ je, poput ostalih nacionalnih društava u Hrvatskoj, pod prisilom obustavilo svoj rad. Točnije, daljnje djelovanje društva je zabranjeno, a hrvatske republičke vlasti su 1980. SKD „Prosvjeta“ i službeno ukinule.⁴ SKD „Prosvjeta“ je u Zagrebu, u veljači 1990., uoči održavanja prvih demokratskih višestranačkih izbora, obnovilo svoj rad. Za predsjednika društva izabran je Dušan Starević, povjesničar iz Benkovca, dok je za tajnika imenovan dr. Stanko Korać, ugledni filolog te književni povjesničar i teoretičar.⁵ Vrijedi napomenuti kako je tijekom 1990., pored „Prosvjete“, osnovano još nekoliko srpskih kulturno-prosvjetnih društava, poput SKD „Sava Mrkalj“ iz Topuskog, dok je još u srpnju 1989. u Kistanjama pokraj Knina održana osnivačka skupština SKD „Zora“.⁶ Agresijom na Republiku Hrvatsku i izbijanjem Domovinskog rata 1991. rad „Prosvjete“ se obustavlja, a obnova rada uslijedila je u veljači 1993., kada se među najvažnije zadatke, pored obnavljanja rada pododбора i reaktiviranja članstva, pridodaje i realizacija školske autonomije Srba u Hrvatskoj.⁷ Posljedice Domovinskog rata snažno su se odrazile na demografske prilike, gdje je, u slučaju srpske nacionalne manjine, došlo do izrazitog smanjenja broja njezinih pripadnika (581 663 prema popisu stanovništva 1991., odnosno 201 631 prema popisu iz 2001.).⁸ Smanjenje broja pripadnika srpskog naroda u Hrvatskoj u razdoblju 1991.–2001. odrazilo se i na poslijeratno članstvo SKD „Prosvjeta“, koje je gubitak dijela članstva s nekadašnjih pobunjeničkih uporišta u sjevernoj Dalmaciji, Lici, Kordunu, Banovini i zapadnoj Slavoniji djelomično nadoknadilo mirnom reintegracijom hrvatskog Podunavlja u sastav Republike Hrvatske, jer su se tamošnje srpske

³ Isto, 5.

⁴ Isto, 5-6.

⁵ Milan Kočiš, „Obnoviteljska skupština Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta« u Zagrebu“, *Novi ljetopis SKD »Prosvjeta«*, sv. 1 (1990.), 76-77.; Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.* (dalje – *Srpska pobuna*), (Zagreb, 2005), 57.

⁶ Barić, *Srpska pobuna*, 46., 57.

⁷ Golubović, *Srpsko kulturno društvo*, 6., 11.

⁸ Usporedi: Jasna Crkvenčić Bojić (ur.), *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima; Republički zavod za statistiku republike Hrvatske* (dalje: *Popis stanovništva*), (Zagreb, 1992), 9.; http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/Graphs/narbars_frame.html (ulaz ostvaren 02. 01. 2013.)

kulturne i prosvjetne institucije (predvođene vukovarskim „Srpskim kulturnim centrom“) organizacijski priključile „Prosvjeti“.⁹

Srpska nacionalna zajednica na slavonskobrodskom području i izazovi novog vremena (druga polovica 1990. godine)

Dinamičnost epohalnih društveno-političkih promjena koje su se odvijale koncem 80-ih i početkom 90-ih godina 20. st. na kontinentalnoj razini (padom komunističkih režima u istočnoj Europi) te u ondašnjoj Hrvatskoj i Jugoslaviji specifično se odrazila na lokalnim razinama, kakva je bila slavonskobrodsko općina. Središnji politički događaj 1990. predstavljalo je održavanje prvih demokratskih višestranačkih izbora, na kojima su u Hrvatskoj, Sloveniji te Bosni i Hercegovini pobijedile antikomunističke stranke, uglavnom nacionalnog predznaka. Odlazak s vlasti komunističkih partija u ovim republikama, kao i nestanak jedinstvene organizacije Saveza komunista Jugoslavije, koji je prethodio održavanju izbora, otvorio je vrata potpunoj reafirmaciji političkog pluralizma, ali i revalorizaciji ostalih, gotovo pola stoljeća zatomljenih modusa društvenog izražavanja, među kojima je dominiralo pitanje nacionalnog identiteta (i prihvatljivih oblika njegovog promicanja) koje se često povezivalo sa stanjem (ne)riješenosti nacionalnih odnosa u drugoj Jugoslaviji.¹⁰ Na prvim višestranačkim izborima 1990. u slavonskobrodskoj općini izbornu pobjedu ostvarila je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), koja se u predizbornom programu, između ostalog, zalagala za povratak vidljivih simbola te praktičnog njegovanja hrvatskog nacionalnog identiteta u javnom životu općine, u sklopu ostvarivanja stranačke suverenističke politike.¹¹ Nakon dolaska na vlast, vijećnici HDZ-a i njihovi koalicijski partneri započeli su ispunjavanje ovog programa, koji se u javnosti manifestirao kroz povratak nacionalnog znakovlja (npr. preimenovanje ulica prema istaknutim hrvatskim povijesnim ličnostima, otkrivanje spomenika nacionalnim velikanima poput Stjepana Radića i sl.), kulturno-prosvjetni angažman, ali i suradnju s vjerskim zajednicama (ponajviše Katoličkom crkvom, kao najbrojnijom vjerskom zajednicom

⁹ <http://www.danisrpskekulturne.com/skd-prosvjeta.html> (ulaz ostvaren 07. 11. 2012.)

¹⁰ Više o stanju te suodnosu kulture, prosvjete i znanosti naspram međunacionalnih i političkih odnosa u Hrvatskoj u razdoblju 1980.–1990. vidi: Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991.: od zajedništva do razlaza*, (Zagreb, 2006), 555-564.

¹¹ HDZ je na izborima u slavonskobrodskoj općini osvojio više od 80% vijećničkih mandata, odnosno, 111 od ukupno 134, ostvarivši na taj način apsolutnu većinu u sva tri vijeća (Društveno-političko vijeće, Vijeće udruženog rada, Vijeće mjesnih zajednica) Skupštine općine Slavonski Brod. HDZ-ov najveći oponent Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena (SKH – SDP) osvojila je tek 14 vijećničkih mandata. Vidi: Ivan Jelić, Mario Kevo, "Demokratske promjene, uvođenje višestranačja i izbori na području Brodsko-posavske županije od 1990. do 1993. (1. dio)" (dalje: "Demokratske promjene"), *Scrinia slavonica*, 5 (2005), 295., 307., 309.

na području općine).¹² No, ovakva politika, bez obzira na svoju intenzivnost i hrvatski nacionalni predznak, nije bila ekskluzivna ili isključiva prema ostalim nacionalnim skupinama, već im je ostavljala slobodu i nerijetko pružala praktičnu potporu u naporima njihove vlastite društveno-političke afirmacije. Tako su već u srpnju te koncem kolovoza 1990. nastali općinski ogranci političkih stranaka s albanskim i srpskim nacionalnim predznakom (Demokratski savez Albanaca Hrvatske, Srpska demokratska stranka).¹³ Upravo se srpska zajednica, nakon završetka izbora i nastalih društveno-političkih promjena, našla pred izazovom traženja novih načina artikuliranja svojih interesa, i to ne isključivo političkih.

Broj srpskog stanovništva u tadašnjoj slavonskobrodskoj općini (prema rezultatima popisa stanovništva 1991.) iznosio je 7385 evidentiranih pripadnika (6,46% u ukupnom udjelu stanovništva općine), premda se dio etničkih Srba svakako izjašnjavao i u kategoriji Jugoslaveni (3307 ukupno evidentiranih Jugoslavena ili 2,89% u ukupnom udjelu stanovništva općine), prema čemu su činili drugu najbrojniju nacionalnu skupinu nakon hrvatske. Mada je općina Slavonski Brod bila, prema narodnosnom sastavu svojih građana, dominantno hrvatska (85,23% u ukupnom udjelu), srpska nacionalna manjina je, osim u gradu Slavonskom Brodu, sjedištu općine, bila prisutna i u većini ostalih općinskih naselja. Štoviše, u ruralnim naseljima kao što su Novo Topolje (84,75%) i Ježevik (50,70%) sačinjavali su apsolutnu, a u Trnjanima (45,02%) relativnu većinu u sastavu stanovništva ovih naselja. Nadalje, u ruralnim naseljima kao što su, između ostalih, Klokočevik (40,46%), Korduševci (41,95%), Šušnjevcima (33,47%), Poljanci (22,41%) te Lužani (19,92%) Srbi su predstavljali najzastupljeniju nacionalnu skupinu nakon hrvatske. Ipak,

¹² Mladen Barać, "Osnovna obilježja i okolnosti demokratizacije društveno-političkog života slavonskobrodске općine tijekom 1990." (dalje: „Osnovna obilježja“), *Scrinia slavonica*, 10 (2010), 443-445.

¹³ Ukoliko se uobziri rašireno stajalište kako je srpska nacionalna manjina na izborima 1990. najvećim dijelom poduprla SKH-SDP, te manjim dijelom Srpsku demokratsku stranku (SDS) koja u predizbornom razdoblju nije niti bila politički organizirana u svim krajevima s većom koncentracijom srpskog stanovništva, tada se nameće mišljenje kako je i srpska zajednica u slavonskobrodskoj općini, također, nepostojanjem lokalnog ogranka SDS-a, većinu glasova povjerala SKH-SDP. Izbornim porazom SKH-SDP, uslijedilo je političko distanciranje dijela Srba s ovog područja od SKH-SDP, koji osnivaju SDS. Djelovanje slavonskobrodskog ogranka SDS-a već je u prvim mjesecima njegovog postojanja bilo usmjereno k političkoj konfrontaciji s općinskim vlastima, primarno putem optuživanja za sustavno omalovažavanje srpskog naroda i zatiranje njegovih prava, u čemu su veliki oslonac imali u propagandnom angažmanu beogradskih medija. Više o djelovanje slavonskobrodskog SDS-a tijekom 1990. vidi: Ivica Miškulin, „Prilog proučavanju povijesti slavonskobrodskog područja u 1991.“ (dalje: „Prilog proučavanju“), *Scrinia slavonica*, 4 (2004.), 373.; Barać, „Osnovna obilježja“, 437-439. O podršci glasača srpske nacionalnosti SKH-SDP na izborima 1990. usporedi: Ozren Žunec, *Goli život/Socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj* (I. svezak), (Zagreb, 2007), 257-271.; Barić, *Srpska pobuna*, 52-65.

glavnina koncentracije srpskog stanovništva živjela je u gradu Slavonskom Brodu (4685 Srba ili 63,44% od ukupnog broja evidentiranog srpskog stanovništva u općini), gdje su predstavljali drugu najbrojniju nacionalnu skupinu, sačinjavajući 8,41% ukupnog gradskog stanovništva.¹⁴ Pored ovih pokazatelja prisutnosti srpskog stanovništva, treba uobziriti i prostornu pokretljivost neutvrđenog većeg broja radnika i učenika srpske nacionalnosti, koji su u Slavonski Brod, kao razvijeni gospodarski i prosvjetni centar ovog dijela Hrvatske, svakodnevno pristizali iz okolnih gravitirajućih općina povećavajući ukupnu zastupljenost srpskog stanovništva u društveno-javnom te gospodarskom životu grada i općine. Među njima napose treba istaknuti susjedne općine sa znatnim udjelom srpskog stanovništva (s preko 20% udjela u ukupnom broju), kao što su bile Nova Gradiška (20,69%)¹⁵ te napose općine Bosanski Brod (33,3%),¹⁶ Bosanski Šamac (41,3%),¹⁷ Derventa (40,6%)¹⁸ i Srbac (88,7%)¹⁹ u susjednoj Bosni i Hercegovini. Iznadprosječan udjel osoba srpske nacionalnosti (u odnosu na udio u stanovništvu općine) ponajviše se reflektirao u gospodarstvu, što je vidljivo kroz uvid u etničku strukturu nekih od slavonskobrodskih poduzeća, poput Tvornice industrijskih postrojenja i nuklearne opreme „Đuro Đaković“, u kojoj je udio zaposlenika srpske nacionalnosti početkom studenog 1990. iznosio 7,9%, a Jugoslavena 25,6%.²⁰ Kada je riječ o kulturno-prosvjetnom i znanstvenom djelovanju, treba podsjetiti kako su nositelji ovih sfera djelovanja u slavonskobrodskoj općini do 1991. bile institucije poput Radničkog sveučilišta „Đuro Salaj“, Centra za kulturu (glavni organizator i tehnički izvršitelj svih kulturnih manifestacija), Centra mladih, Gradske biblioteke, Muzeja Brodskog Posavlja, Muzeja Narodnooslobodilačkog pokreta, Radničkog doma, Radne organizacije za prikazivanje filmova „Arena“ te Likovnog i Književnog kruga „Đuro Đaković“, koje su svoj rad koordinirale s Općinskom konferencijom Socijalističkog saveza radnog naroda.²¹ Rezultat djelovanja u ovakvom društveno-političkom ustroju najčešće je bio oličen u izrazito klasnom, marksističkom poimanju umjetničkog stvaralaštva u socijalističkom društvu. Time se znatno reducirao ili posve uklanjao prostor za kulturno izražavanje na nacionalnoj osnovi, čije su se rijetke interpretacije ostvarivale tek u skućenim okvirima njegovanja zavičajnog folkloru ili unu-

¹⁴ Preuzete brojčane podatke vidi u: Crkvenčić Bojić, *Popis stanovništva*, 180-182.

¹⁵ Isto, 134.

¹⁶ Ante Milinović (ur.), *Srpski zločini nad Hrvatima i Muslimanima u Bosanskoj Posavini i Sjeverozapadnoj Bosni 1991.–1995.* (Zagreb, 1999), 26.

¹⁷ Isto

¹⁸ Isto

¹⁹ <http://www.fzs.ba/Podaci/nacion%20po%20mjesnim.pdf> (ulaz ostvaren 09. 01. 2013.)

²⁰ Barać, „Osnovna obilježja“, 438.

²¹ Isto, 445.

tar manifestacija posvećenih simbolima Narodnooslobodilačke borbe (NOB) i njezinih tekovina (poput „bratstva i jedinstva“ i sl.), mahom lišenih nekih sastavnica kao što je, primjerice, religiozna simbolika.

U ovakvim, po nacionalni identitet ograničavajućim okvirima kulturnog izražavanja našla se i srpska zajednica, mada je na brodskom području do Drugog svjetskog rata stvorila tradiciju kulturnog stvaralaštva u funkciji razvijanja i njegovanja vlastitog nacionalnog identiteta.²² Štoviše, u socijalističkom je sustavu i bogata kulturna baština srpskog naroda s područja brodskog Posavlja, temeljena značajnim dijelom na pravoslavlju kao bitnom identitetskom čimbeniku, preusmjerena prema usvajanju i njegovanju tekovina proizašlih iz NOB-a, u kome je etnokonfesionalna sfera odbacivana zbog marksističkog stava prema religiji. Najilustrativniji primjer ovakve zamjene komponente vrijednosti u kulturno-umjetničkom stvaralaštvu na brodskom području bilo je održavanje manifestacije „Partizanski dani“, koja je u razdoblju 1947.–1990. održavana u selima brodskog kraja poput Trnjana, Klokočevika, Starog i Novog Topolja u organizaciji Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata te lokalnih kulturno-umjetničkih društva (KUD-ova), poput KUD-a „Mićo Vitas“.²³ Nepostojanje kulturnog društva sa srpskim nacionalnim predznakom na brodskom području u razdoblju postojanja druge Jugoslavije, uz marginaliziranje uloge SPC-a, pospjela je ovakvu transformaciju u kulturnom stvaralaštvu srpske zajednice, udaljivši je od kulturnog nasljeđa stvaranog do Drugog svjetskog rata. Promjenom društveno-političkog sustava 1990., srpska zajednica s brodskog područja dobila je mogućnost da se ponovno posveti njegovanju kulturnog identiteta u kome se na središnjem mjestu više nisu isključivo nalazili simboli jednopartijskog razdoblja i NOB-a. Tome u prilog išla je i promjena kulturne politike koju je novo općinsko čelništvo najavilo preuzimanjem vlasti, a čija je implementacija započela usvajanjem programske orijentacije od 18. prosinca 1990. U njoj se navodi kako joj je osnovni cilj „osloboditeljski i mirotvorni uljudbeni značaj“ time što će „poticati istraživanja iz kulturne prošlosti svakog naroda koji živi u ovom kraju“ te „poticati stvaranje posebnih kulturnih društava svakog naroda i tako braniti kulturni identitet svakog naroda“. Za srpsku zajednicu napose je bila

²² Tako je u Brodu na Savi u drugoj polovici 19. st. osnovano „Srpsko crkveno pevačko društvo“, čiji statut datira iz 1888., dok je ime društva promijenjeno 1930. u „Pevačko društvo Branko Radičević u Slavonskom Brodu“, a čiji je zadnji javni nastup zabilježen 27. siječnja 1940. Dok je u razdoblju do 1930. društvo promicalo srpski nacionalni identitet snažno poistovjećivan sa pravoslavljem, od 1930. društvo u svom radu propagira integralno jugoslavenstvo. Preuzeto iz: Gordana Slanček, *Srpsko pjevačko društvo „Prosvjeta“ Pododbor „Branko Radičević“ Slavonski Brod*, 14. (rukopis predan za objavljivanje u 12. broju časopisa „Glasnik arhiva Slavonije i Baranje“ Državnog arhiva u Osijeku. Zahvaljujem autorici na ustupljenim mi podacima.)

²³ Ž. Mužević, „Razlika je u djelima, a ne u vjerama“, *Brodski list* (Slavonski Brod) – dalje: BL, god. 44, br. 18 (3. svibnja 1991), 11.

važna konstatacija kako će budući programi kulturnog razvoja općine poticati „stvaranja društava narodnosti ovog kraja (ukrajinskih, srpskih: obnavljanje svetosavskih beseda; pjevačko društvo)“. Koncem siječnja 1991. ova programska orijentacija je i službeno usvojena od strane općinskih vlasti.²⁴ Promjenu kulturne politike u ovom pravcu je, nekoliko mjeseci ranije, naznačila i obnova rada slavonskobrodskog ogranka Matice hrvatske.²⁵

Osnivanje Pododbora „Branko Radičević“

Ideja za osnivanje kulturnog društva koje bi okupilo pripadnike srpske nacionalne manjine s područja slavonskobrodске općine potječe, prema Ljubi Vučetiću, jednom od osnivača budućeg slavonskobrodskog Pododbora SKD „Prosvjete“, „još iz vremena jednopartijskog sistema kada je sve nacionalno bilo potiskivano kako hrvatsko, tako i srpsko“. Ovime se implicite ukazivalo na postojanje dugogodišnje želje pojedinaca iz lokalne srpske zajednice za mogućnošću kulturnog djelovanja u čijem bi središtu bile sadržane sve vrijednosti srpskog nacionalnog identiteta. Konkretna razmišljanja o osnivanju ovakvog društva izlaze na vidjelo po završetku općih izbora 1990., a razmatrali su ih građani srpske nacionalnosti koji su bili aktivni u kulturno-prosvjetnom životu grada (poput Radmile Sebastijanović i Mladena Stankovića). Izravni povod osnivanju društva bio je vandalski čin nepoznatih osoba, koje su 28. studenog 1990. porazbijale sedam nadgrobniх spomenika na pravoslavnom groblju u Slavanskom Brodu. Skupina okupljenih građana srpske nacionalnosti, koji su posjetili groblje dan kasnije, kroz razgovor je zaželjela da se ovakvi slučajevi više ne ponove. Ovaj događaj je, osim sličnog vandalskog čina počinjenog mjesec dana ranije, bio i najteži evidentirani slučaj srbofobije tijekom 1990. u slavonskobrodskoj općini te je ujedinio viđenije pripadnike lokalne srpske zajednice u namjeri osnivanja društva koje će kulturnim i prosvjetnim radom njegovati srpski identitet i na taj način pomoći međusobnom razumijevanju i suživotu svih nacionalnih skupina na ovom prostoru.²⁶ Inicijatori društva odlučili su se za ime Branka Radičevića,²⁷ jednog od najvećih

²⁴ Državni arhiv Slavonski Brod (dalje: DASB), Skupština općine Slavonski Brod (dalje: SOSB), kut. 273, Zapisnik o radu 8. zajedničke sjednice VUR-a, VMZ-a, DPV-a Skupštine općine Slav. Brod 28. 12. 1990., Programska orijentacija odsjeka za društvene djelatnosti, 8-9.; SOSB, kut. 274, Zapisnik o radu 9. skupne sjednice VUR-a, VMZ-a i DPV-a Skupštine općine Sl. Brod 25. 1. 1991., 6-7.

²⁵ Barać, „Osnovna obilježja“, 445-446.

²⁶ DASB, SKD „Prosvjeta“ Pododbor „Branko Radičević“ Slavonski Brod (dalje: SKD „Prosvjeta“), Referati 1991. godina, Referat pročitani na radio Brodu 22. 02. 1991. godine. Više o pojavi i oblicima antisrpskog vandalizma te odnosu općinskih vlasti prema ovim pojavama tijekom 1990. vidi: Barać, „Osnovna obilježja“, 443.

²⁷ Branko Radičević (Slavonski Brod, 27. ožujka 1824. – Beč, 30. lipnja 1853.), istaknuti predstavnik srpskog kasnog romantičarskog pjesništva, školovao se u Srijemskim Karlovcima i

srpskih pjesnika 19. st., po rođenju Brođanina. Odabir imena Branka Radičevića, broskog zavičajnika, predstavljalo je evociranje tradicije istoimenog pjevačkog društva iz 30-ih godina 20. st., ali i poistovjećivanje osnivača ovog društva s kulturnom misijom uobličenom kroz značaj ovog pjesnika, premda Radičević, osim rođenja u tadašnjem Brodu na Savi, nije ostvario važniju vezu sa svojim rodnim zavičajem, kao što će to biti slučaj sa Srijemom, gdje je proveo veći dio djetinjstva.

Pripreme za održavanje osnivačke skupštine „Prosvjetinog“ slavonskobrodskog pododbora „Branko Radičević“, o kojima ne postoje iscrpniji izvori iz kojih bi se doznalo više o tijeku samih osnivačkih aktivnosti, izvršene su relativno brzo, pa je skupština održana već 14. prosinca 1990. u zgradi Doma političkih organizacija u Končarevoj ulici (današnja ulica Tome Skalice). Podršku promociji ovog događaja iskazali su i lokalni mediji, odnosno slavonskobrodski tjednik „Brodski List“, pozivom građanima da se odazovu osnivačkoj skupštini.²⁸ Zanimanje za ovaj događaj pokazali su i drugi mediji, uključujući i one iz Srbije. Tako iz beogradske „Politike“ saznajemo za tijek osnivačke skupštine. Prema ovom izvoru, osnivačka skupština slavonskobrodskog Pododbora održana je „u atmosferi koja je odimala međusobnim uvažavanjem i tolerancijom među prisutnim Srbima i Hrvatima“, a događaj je svojim prisustvom uveličalo „više stotina građana Slavenskog Broda i okoline“, dok su u radu skupštine sudjelovali akademik Stanko Korać, predsjednik Glavnog odbora „Prosvjete“ iz Zagreba, te profesor Nedo Đević, član Glavnog odbora „Prosvjete“ iz Sarajeva. Novinar „Politike“ nije propustio navesti kako su skupštini prisustvovali „kao gosti“ i predstavnici lokalne uprave, „uglavnom članovi HDZ, koji su poželili uspeh novoosnovanom društvu“. Skupu se prigodnim čestitarskim riječima obratio i dr. Ivo Jelić, predsjednik slavonskobrodskog ogranka Matice hrvatske. Na koncu vijesti, navodi se kako je za predsjednicu slavonskobrodskog Pododbora SKD „Prosvjeta“ izabrana

---

Temišvaru. U Beču, gdje neuspješno započinje studij prava, postaje suradnik i zagovornik jezičnih reformatorskih ideja Vuka Karadžića i dio kruga njegovih sljedbenika (Đuro Daničić). U Beču je objavio dvije knjige (Pesme I, Pesme II) sazrijevši kao umjetnik koji je odudarao od dotadašnje srpske lirike, ostvarivši reformatorski utjecaj na njezin daljnji razvoj. Odabir motiva u njegovim pjesmama bio je pod znatnim utjecajem kasnog njemačkog romantizma (pejzaž, ljubavna čeznuća, mladenački nestašluci, slavljenje mladenačke dobi i melankolično predosjećanje smrti), no, Branko Radičević je prvenstveno ostao zavičajnik Srijemskih Karlovaca, koje je proslavio u jednoj od svojih najpopularnijih pjesama (Đački rastanak). Pred konac života, upisuje studij medicine i nedugo nakon toga umire od tuberkuloze. Vidi: *Hrvatska književna enciklopedija*, 4 sv. (Zagreb, 2010-2011), 3: 523-524., s. v. „Branko Radičević“ (Šimun Jurišić)

²⁸ DASB, SKD „Prosvjeta“, Dokumentacija o osnivanju i radu društva, II i III Pozivi na osnivačku skupštinu, Pozivnica na prigodnu svečanost za 14. 12. 1990. godine; „Srpsko kulturno društvo“, BL god. 43, br. 50 (14. prosinca 1990), 1.

dipl. ing. Radmila Sebastijanović.²⁹ Za razliku od „Politike“, lokalni tisak se u vijesti o osnivanju Pododbora „Branko Radičević“ nije libio naglasiti ulogu i podršku koje je novoosnovano kulturno društvo uživalo od strane lokalnih vlasti: „Nakon višetjednih priprema i uz potpunu podršku i pomoć Odsjeka za društvene djelatnosti općine, prošlog petka u punoj sali zgrade političkih stranaka održana je osnivačka skupština Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«, pododbora »Branko Radičević« Slavonski Brod“. Pored informacije kako je na skupštini usvojen poslovnik i program rada, istaknuto je kako Pododbor za cilj ima unaprijeđenje znanstvenog rada i izdavaštva osnivanjem knjižnica, uz to što će inicirati i provoditi ostale aktivnosti koje se dotiču njegovanja srpske kulture (čuvanje kulturne baštine, jezika, ćirilice i pisma i „njegovog vraćanja u javna glasila, ustanove i institucije, kao osnovne kulturne okosnice svakog pa i srpskog naroda u Hrvatskoj“). Posebno je naglašeno kako društvo za cilj ima isključivo kulturni rad te da se neće baviti politikom. Pored navođenja gostiju koji su sudjelovali u radu osnivačke skupštine (Nedo Đević, Stanko Korać), istaknuti su i predstavnici institucija iz lokalnog društvenog života (ogranak Matice hrvatske, Povijesno društvo „Matija Mesić“), a poseban osvrt odnosio se na Matu Artukovića, predstavnika općinskih vlasti, koji se skupu obratio prigodnim čestitarskim riječima: „Veliki narodi, koji su nedavno bili u ratu, brzo se sporazumijevaju i zaboravljaju sve što se dogodilo u ime boljeg danas i boljeg sutra. Mali narodi to teško čine, nažalost, na svoju štetu. Najsretniji bismo bili da društvo uđe u svaki srpski dom te da surađuje s Maticom hrvatskom na korist srpskog i hrvatskog naroda u hrvatskoj domovini“. Skupu se, također, u ime SPC, obratio i jerej Milorad Jović, slavonskobrodski paroh. Iscrpno novinsko izvješće završavalo je informacijom kako su u devetoročlano predsjedništvo Pododbora „Branko Radičević“ izabrani Radmila Sebastijanović - predsjednica, Zoran Vasiljević, Zoran Stojaković, mr. Mladen Stanković, Ljubomir Vučetić, Nikica Budisavljević, Dragomir Tubić, Zoran Stanojević i Gordana Lazić.³⁰

Osnivačkoj skupštini nazočio je i novinar bosanskobrodog tjednika „Naš list“ koji se u svom osvrtu, pored navođenja uzvanika koji su uveličali ovaj skup (gdje pored ostalih navodi i Jovana Đurića, tajnika beogradskog esperanto društva), fokusirao na izjave sudionika. Tako je zabilježio govor Radmile Sebastijanović koja je naglasila kako je uloga Pododbora da postane dostojan nastavljatelj njegovanja ogromne kulturne baštine srpskog naroda, apostrofiravši njezinu izjavu kako je „Kosmet područje sa najvećom koncentracijom kulturnih spomenika u svijetu poslije Nila“. Iz govora dr. Stanka

²⁹ D. E., „Osnovana „Prosvjeta“ – Pododbor „Branko Radičević“ u Slavonskom Brodu: Radi međusobnog uvažavanja i tolerancije“, *Politika* (Beograd), god. 87, br. 27730 (17. decembar 1990), 10.

³⁰ M. T., „Ponovo »Prosvjeta«“, *BL*, god. 43, br. 51 (21. prosinca 1990.), 13.

Koraća izdvojio je njegovo nadanje kako će Pododbor napose surađivati s Maticom hrvatskom, ali i Koraćevo isticanje važnosti 3. zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske,³¹ a na kome je, kako navodi, izglasana potpuna ravnopravnost hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj, što „Srbi uvijek moraju imati na umu“. U osvrtu na govor M. Artukovića, istaknuto je njegovo razmišljanje o povijesti hrvatsko–srpskih odnosa, za koje je Artuković utvrdio da tek površnim gledanjem odaju dojam opće suprotstavljenosti i trajnog neprijateljstva, dok su pokušaji dijagnosticiranja nekih nesporazuma između ova dva naroda doveli do daljnjeg konfrontiranja, što je bilo kontraproduktivno. U svom govoru, Artuković je osudio tezu o genocidnosti hrvatskog naroda, ali i izrazio vlastito zgražanje nad stradanjem srpskog naroda i razaranjem pravoslavnih sakralnih objekata u obje Posavine tijekom Drugog svjetskog rata. Novinar „Našeg lista“ jedini je u svojem izvješću naveo i verbalni napad na M. Artukovića tijekom njegovog govora. Naime, organizatori osnivačke skupštine oduzeli su riječ izvjesnom Radmilu Zecu, koji je „svoju muku primjerenu nekom političkom skupu pokušao iznijeti na Osnivačkoj skupštini »Prosvjete«. Već na prvom koraku time je SKD »Prosvjeta« - Pododbor »Branko Radičević« u Slavonskom Brodu opravdao svoju maksimu da je samo kulturno društvo i da ne želi nikakvu spregu sa politikom“.³² Kvalitetnu medijsku popraćenost osnivačke skupštine slavonskobrodske Pododbora potvrđuju i vijesti u zagrebačkom „Vjesniku“ te „Večernjem listu“, koji su u kraćim člancima izvijestili o ovom događaju.³³

Već dan nakon osnivačke skupštine, osnivači slavonskobrodske Pododbora su imali priliku gostovati kod osječkog pododbora SKD „Prosvjeta“, gdje su pozvani na sudjelovanje u radu osnivačke skupštine koja se odvijala u prostorijama SPC-a u osječkom Donjem gradu. Poziv za sudjelovanje uputio im je predsjednik inicijativnog odbora budućeg osječkog pododbora dr. Radomir Malobabić.³⁴ Javno predstavljanje Pododbora na lokalnoj razini nastavilo se i posljednjih 10-ak dana mjeseca prosinca 1990., kada su njegovi predstavnici čestitali nadolazeće blagdane građanima Slavenskog Broda (Božić i Novu Godinu) te uputivši čestitku u povodu 21. i 22. prosinca 1990. – Dana osnivanja Prve proleterske udarne brigade, odnosno, Dana Ju-

³¹ Novinar „Našeg lista“ pogrešno navodi „3. zasjedanje AVNOJA“, op. a.

³² Ž. S., „U Slavonskom Brodu osnovan Pododbor Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«: Sačuvati ogromnu kulturnu baštinu“, *Naš list* (Bosanski Brod) – dalje: NL, god. 18, br. 928 (21. decembar 1990), 5.

³³ J. Šč., „Vijesti: »Prosvjeta« i u Brodu“, *Vjesnik* (Zagreb), god. 51, br. 15537 (19. prosinca 1990), 10.; B. G., „Osnovan pododbor »Prosvjete«, *Večernji list* (Zagreb, regionalno izdanje Slavonija i Baranja) – dalje VL, god. 34, br. 9820 (19. 12. 1990.), 9.

³⁴ DASB, SKD „Prosvjeta“, Dokumentacija o osnivanju i radu društva, II i III pozivi na osnivačku skupštinu, III Pododbor Osijek Poziv na osnivačku skupštinu u Osijeku 15. 12. 1990. godine.

goslavenske narodne armije (JNA).³⁵ Čestitka upućena JNA demonstrira dio svjetonazora koji je SKD „Prosvjeta“ utvrdila svojim statutom (članci 6. i 7.), a koji se odnosi na „upoznavanje, njegovanje, razvijanje i prenošenje na mlade generacije kulturno-historijskih tradicija srpskog naroda u Hrvatskoj, a naročito narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, jačanje i učvršćivanje bratstva i jedinstva“ te „gajenje tradicije narodnooslobodilačkog rata i narodne prošlosti“.³⁶ Ovo je, ujedno, bio i jedini zabilježeni javni istup Pododbora prema JNA.

Program i misija pododbora „Branko Radičević“

Mada su osnivači već na osnivačkoj skupštini usvojili program rada, predstavivši ga okupljenim uzvanicima u općenitim crtama, program rada za 1991. godinu datira tek od 15. veljače 1991. Ovaj program je ujedno konceptualno bio preinačen i kao molba za dodjelu financijske pomoći koja je, potom, upućena općinskim vlastima. U njemu je navedeno kako je osnovno težište djelovanja Pododbora područje slavonskobrodske općine s ciljem njegovanja, razvijanja i prenošenja kulturno-prosvjetnih tradicija srpskog naroda na mlade naraštaje, brige o ravnopravnosti jezika i pisma te očuvanja nacionalnog identiteta srpskog naroda u Hrvatskoj. Istaknuto je kako je za kratko vrijeme postojanja Pododbor uspio okupiti blizu 100 članova, uz pripomenu „dok mnogo više građana sudjeluje u radu i priredbama“. Nadalje, navodi se kako je, zahvaljujući razumijevanju nadležnih institucija, Pododboru dodjeljen prostor za rad u Končarevoj ulici, pa se kao glavni izazov nametnulo useljavanje i opremanje dodijeljenog prostora osnovnim sredstvima za rad (uredski inventar, stroj za pisanje i ostala oprema). Program rada svodio se, prema zamisli autora, na dva cilja, kratkoročni i dugoročni te unutar njih primarne i sekundarne aktivnosti. Kratkoročni cilj predstavljalo je osiguranje uvjeta za rad Društva, s primarnim aktivnostima kao što su obilježavanja kalendarski značajnih datuma iz srpske povijesti (poput sv. Save i sl.). Dugoročni cilj društva bio je prerastanje u

³⁵ Čestitku u povodu Dana osnivanja prve proleterske udarne brigade uputio je tajnik Pododbora Ljubomir Vučetić: „Poštovani drugovi! Srpsko kulturno društvo „Branko Radičević“ u Slavenskom Brodu u svom programu rada pored proučavanja etnologije, likovne i muzičke umjetnosti, posebnu pažnju obratit će historiografiji srpskog nacionalnog bića u Hrvatskoj. U historiji srpskog, hrvatskog i dr. naroda i narodnosti značajno mjesto zauzima datum 21. 12. 1941. kada je donesena odluka o formiranju Prve proleterske udarne brigade. Ali uzevši pušku, naši narodi su tu odluku donijeli, jer su stali jedan pored drugog da ginu za slobodu Jugoslavije za slobodu svakog našeg naroda. JNA je čuvar mira i slobode svakog gradjanina i naroda, i zato u ime prošlosti, a radi budućnosti SKD „Branko Radičević“ Vam čestita 22. 12., Vaš i naš praznik“. Vidi: DASB, SKD „Prosvjeta“, Čestitka povodom formiranja Prve proleterske udarne brigade 21. 12. 1991. godine (radi se o 1990., a ne 1991., op. a.)

³⁶ DASB, SKD „Prosvjeta“, Dokumentacija o osnivanju i radu društva, I Statut Društva 10. 02. 1990. godine.

„stručnu i naučnu instituciju koja bi uz slične institucije hrvatskog naroda i drugih naroda koji žive u našoj općini znatno doprinijela kulturnom i moralnom razvoju sredine u kojoj djeluju. (...) Nastojat ćemo svojim programima odgajati članstvo u duhu općeprihvatljivih duhovnih i moralnih vrijednosti“. Posebno je naglašeno kako Pododbor svoj rad neće moći samostalno podnijeti prihodovanjem od godišnjih članarina, dobrotvornih priloga ili ulaznica jer su isti bili nedovoljni i neprimjereni za ozbiljniji angažman. Osim podsjećanja kako su dotada održali tribinu o pjesniku Vasku Popi, uz gostovanje u Novom Topolju, za tekuću 1991. najavljeno je održavanje dviju javnih tribina s izabranim temama iz srpske povijesti te književnosti i jezika, kao i obilježavanje značajnih datuma (27. ožujka – godišnjica rođenja Branka Radičevića, 24. svibnja – sv. Ćiril i Metod, slava slavonskobrodskog pododbora). Ovom prilikom proklamirana je i krsna slava slavonskobrodskog Pododbora. Za razliku od svoje središnjice u Zagrebu, koja je za krsnu slavu odabrala Svetog Savu, prvog srpskog arhiepiskopa i prosvjetitelja, slavonskobrodski Pododbor je za svoju slavu odabrao sv. Ćirila i Metoda, koja je, s obzirom na prosvjetiteljski i misionarski značaj koji su ova redovnička braća stekla među južnim Slave-nima, na simboličan način predstavljala spregu prosvjetnog i crkvenog učenja (u okviru pravoslavlja), na čemu je Pododbor u svom programu inzistirao.³⁷ Najavljeno je i osnivanje sekcija unutar Pododbora (foto-filmske, pjevačke, recitatorske), uz suradnju s ostalim kulturno-prosvjetnim društvima na području općine. Posebno hvalevrijedan zadatak odnosio se na opremanje manje knjižnice u Novom Topolju (u čiju svrhu je akcija prikupljanja knjiga bila u tijeku) te snimanje dokumentarnog filma o radu Pododbora, životu i običajima Srba (Svetosavska besjeda, proslave obiteljskih krsnih slava) na području slavonskobrodске općine te o gradu Slavonskom Brodu i njegovim kulturnim sadržajima. Ovakvi zadaci iziskivali su znatnija financijska sredstva od onih kojima je društvo raspolagalo, pa se apeliralo na nadležne općinske vlasti da iskažu razumijevanje koje su i dotada iskazali za rad društva (gdje je posebno istaknuto ime i uloga pročelnika za društvene djelatnosti mr. M. Artukovića) jer je potrebno i „u ovim teškim vremenima i pored složene materijalne situacije imati u vidu naše mjesto i značaj u općini Sl. Brod“, a imajući na umu „da ovo društvo treba da preraste u hram duhovnosti i kulturnog stvaranja za gotovo 10% gradjana naše općine“.³⁸

Program rada od 15. veljače 1991. je, nakon tjedan dana, preobličen u novi plan rada za 1991., koji se sastojao od 20 točaka, mahom preuzetih iz Statuta SKD „Prosvjeta“ (poput omasovljenja i popularizacije rada pododbo-

³⁷ DASB, SKD „Prosvjeta“, Dokumentacija o osnivanju i radu društva, IV Programi rada, Pododbor Slavonski Brod Program rada za 1991. godinu, Slavonski Brod 15. 02. 1991.; Golubović, *Srpsko kulturno društvo*, 4.

³⁸ DASB, SKD „Prosvjeta“, Dokumentacija o osnivanju i radu društva, IV Programi rada, Pododbor Slavonski Brod Program rada za 1991. godinu, Slavonski Brod 15. 02. 1991.

ra, iniciranje uvođenja zavičajne nastave u škole s pretežno srpskim etničkim udjelom učenika, njegovanje srpske kulturne baštine, običaja i sl.), no, istaknuta je i potreba da se iz prosvjetno-kulturnih krugova na lokalnoj razini isходи „bar jedno profesionalno radno mjesto za realizaciju ovih djelatnosti koje su u biti od opšteg interesa, a koje po izdvajanjima srpskog življa za kulturu u našoj sredini, sigurno mora zaživjeti“.³⁹ Ovaj preuskladeni program zadržao je sva bitna težišta svojega izvornika od 15. veljače 1991., premda je djelomično preinačen kako bi bio u skladu sa Statutom SKD „Prosvjeta“. Također, nije poznato je li u ovakvom obliku prezentiran općinskim vlastima, dok se za njegovog prethodnika to može sa sigurnošću konstatirati. Početkom ožujka 1991., program(i) rada Pododbora dobio je nadopunu u obliku *Plana organizacije programskih zadataka*, kojim su se zamišljeni zadaci za 1991. sistematizirali unutar organizacijske sheme, a čiji su nositelji bile dvočlane komisije. Naime, poradi lakšeg koordiniranja zadataka formirano je pet komisija: za prezentaciju i popularizaciju znanstvenih spoznaja iz različitih znanstvenih područja; za kulturnu djelatnost; za povijest i etnološka istraživanja; za sport i rekreacijsku aktivnost; za odnose s javnošću, propagandu i odnose s ostalim društvima. Predložene komisije su trebale okupljati članstvo i simpatizere te usmjeravati njihov rad prema zadanom programu, s ciljem ostvarivanja kontinuiranog rada, povećanja radne efikasnosti, konstantne prisutnosti u javnom životu te javne afirmacije Pododbora i njegovog članstva. Tako je ambiciozno predviđeno da svaka komisija mjesečno organizira neku manifestaciju (javne tribine, književne susrete), a svako planiranje sličnih aktivnosti bude najavljeno u vidu redovitih mjesečnih radnih planova. Ovaj prijedlog, čiji je autor ing. Stevan Maksimović, priložen je prvotnom programu i proslijeđen Odsjeku za društvene djelatnosti općine Slavonski Brod.⁴⁰

Usprkos postojanju programa rada za 1991. te organizacijske sheme djelovanja, donošenje dugoročnih planova rada, kao i detaljnija razrada ovakvog programa, izostala je iz praktičnog razloga materijalne i financijske neizvjesnosti, zbog kojih su predstavnici Pododbora bili primorani izvršiti doradu financijskog plana za 1991., nepunih mjesec dana nakon što su općinskim vlastima prezentirali program rada (no, bez jasno iznesenih izračuna predviđenih troškova). Naime, u izvješću od 15. ožujka 1991. koje je potpisala predsjednica Pododbora Radmila Sebastijanović, navedeno je kako su troškovi rada (kako oni plaćeni, tako i oni koji su tek trebali stići na naplatu) iznosili 34 100 dinara. U tom iznosu najveći dio odnosio se na održavanje tribina (već održanu tribinu o Vasku Popi te druge u pripremi), snimanje video filma o djelovanju Pododbora i troškove obilježavanja značajnih datuma (15 000 din), zatim na-

³⁹ Isto

⁴⁰ Plan organizacije programskih zadataka SKD Prosvjeta Pododbor Branko Radičević, Slavonski Brod, 7.3.1991., 1-3. (preslika dokumenta u posjedu autora)

bavu najosnovnijih sredstava i opreme za rad (10 000 din) te troškove najma prostorija kao i plaćanje tekućih troškova rada Pododbora (7 200 din). Ovo izvješće, koje je, ujedno, predstavljalo dopis općinskim vlastima (tj. Odboru Fonda za kulturu općine Slavonski Brod), upozoravalo je kako je Pododbor tek naknadno obaviješten da je dužan plaćati najamninu za dodjeljeni prostor, kao i troškove grijanja dodijeljenog prostora. Ovo rješenje je za Pododbor, prema autorici izvješća, „ravno katastrofi i ne vidimo mogućnosti plaćanja navedenog, jer su naši prihodi od članarine, dobrovoljnih priloga i obilježavanja važnijih datuma zaista skromni. Zahvaljujemo se na dosadašnjem razumijevanju i eventualnom doznačivanju sredstava. (...) Radi se o mladom Društvu bez određenog iskustva, pogotovo u poslovima financijske prirode, tim više što ne postoji strogo određena nomenklatura poslova i djelatnosti koje se financiraju a koje ne. Ovako nam preostaje da samo kroz praksu stičemo iskustva. Očekujemo razumijevanje i odgovarajuću pomoć“.⁴¹

Ocjena predstavnika Pododbora o nemogućnosti vlastitog samofinanciranja bila je sasvim utemeljena. Iznos pojedinačne godišnje članarine iznosio je 100 dinara.⁴² S obzirom na broj registriranih članova, prihod od godišnje članarine iznosio je oko 10 000 dinara, čime se nisu mogli pokriti niti osnovni troškovi poslovanja i rada. Ipak, ideja predstavnika Pododbora o financiranju njihovog programa od strane općinskih vlasti bila je daleko od realnih novčanih mogućnosti općinskog Odsjeka za društvene djelatnosti i njegovog Fonda za kulturu. Nešto prije posljednjeg dopisa R. Sebastijanović, na 10. sjednici udruženih općinskih vijeća održanoj 22. veljače 1991. odlučeno je da se, uslijed sve izraženije financijske oskudice u općinskom proračunu, obavijeste sva postojeća kulturno-umjetnička društva da u svojim pravilnicima i planovima djelovanja predvide „takve programe koji će im osigurati značajniji vlastiti prihod“. Prijedlog je izradio općinski Zavod za plan, analize, prognoze i statistiku Sekretarijata gospodarskih odnosa.⁴³ Ovu odluku je općinski sekretar društvenih djelatnosti M. Artuković i javno obznanio u lokalnom tisku: „Svaka od tih manjinskih grupa mora shvatiti da oni sami, samoinicijativno i bez utjecaja države, osnivaju svoja kulturna društva. Jedino na takav način te institucije mogu uhvatiti korijene u narodu, država će tu samo potpomoći, ali jedina mogućnost da opstanu je da ih prihvati narod. Postoji dobra volja Sekretarijata za društvene djelatnosti ali sve je još u začecima“.⁴⁴ Uz odlu-

⁴¹ DASB, SKD „Prosvjeta“, Financije, Financijski plan za 1991. godinu

⁴² DASB, SKD „Prosvjeta“, Financije, Uplata članarine za društvo

⁴³ DASB, SOSB, kut. 274, Zapisnik o radu 10. skupne sjednice VUR-a, VMZ-a i DPV-a Skupštine općine Sl. Brod 22. 2. 1991., Program gospodarske politike općine Slavonski Brod u 1991. godini., 22.

⁴⁴ Davor Smoljan, „Svatko ima pravo pripadati svom narodu“, BL, god. 44, br. 8 (22. veljače 1991), 7.

ku o plaćanju najma ustupljenih prostora i komunalnih troškova od strane kulturno-umjetničkih i prosvjetnih društava, ova odluka općinskih vlasti nagovijestila je potrebu reorganizacije kulturno-prosvjetnih društava u pravcu financijske samoodrživosti, što zasigurno nije pogodovalo planovima i već utvrđenom programu rada Pododbora za 1991. No, u ovom razdoblju, pored financijske neizvjesnosti, na skori prestanak rada Pododobra značajan utjecaj će imati i sve teža politička situacija u slavonskobrodskoj općini, gdje sukob na relaciji lokalnog ogranka SDS-a i općinskih vlasti kulminira do tada neviđenih razmjera.

Javno-kulturna zbivanja u organizaciji pododbora „Branko Radičević“ 1990. – 1991.

Iz kronologije postojanja slavonskobrodskog Pododbora razvidno je kako se razdoblje aktivnog djelovanja (od osnivačke skupštine do posljednje održane manifestacije) svodi na približno tri i pol mjeseca prisustva u kulturnom životu grada i općine. Premda se radi o izrazito kratkom vremenskom razdoblju, članovi Pododbora uspjeli su održati nekoliko kulturno-umjetničkih događaja, koji su, sudeći po novinskim izvorima, ostavili pozitivne utiske u brodskoj javnosti.

Već u siječnju 1991., mjesec dana nakon osnivanja Pododbora, njegovi članovi organizirali su prvu kulturnu priredbu. Naime, 18. siječnja održana je književna tribina posvećena preminulom pjesniku Vasku Popi, jednom od najpoznatijih i najprevođenijih srbijanskih suvremenih pjesnika. Ova manifestacija održana je u zgradi Društveno-političkih organizacija (u Končarevoj ulici) u suradnji sa slavonskobrodskim Književnim klubom „Đuro Đaković“, odnosno, književnim klubom „Nada“ čiji su članovi (između ostalih i Radmila Sebastijanović te Ljubo Vučetić), osim Popi, priznanje odali i nedavno preminuloj članici ovog književnog kluba Nadi Konjević. Tribina je uključivala i održavanje radne sjednice Pododbora, na kojoj je usklađen program za Svetosavsku besjedu te analiziran izvještaj o dosadašnjim aktivnostima Pododbora. Već idućega dana, članovi Pododbora posjetili su Novo Topolje, gdje su se predstavili javnim prikazivanjem video filma s osnivačke skupštine.⁴⁵

Jedan od najvećih događaja u organizaciji Pododbora „Branko Radičević“ bila je Svetosavska besjeda, koja je održana 26. siječnja 1991. u Radnič-

⁴⁵ Ž. S., „Prva radna sjednica Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta« pododbor »Branko Radičević« Slavonski Brod: O Vasku Popi i Nadi Konjević“, NL, god. 18, br. 933 (25. januar 1991), 8.; Davor Smoljan, „Što rade i kakvi su im planovi: Pododbor »B. Radičević« i Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«: Štitimo kulturne interese“, BL, god. 44, br. 10 (8. ožujka 1991), 7.; S.Z., „Održana »Svetosavska besjeda«“, NL, god. 18, br. 934 (1. februara 1991), 7.; Poziv od 18. januara 1991. i Dnevni red (dokument u posjedu autora).

kom domu pred oko 130 okupljenih uzvanika, po prvi put u Slavonskom Brodu nakon 1938. godine. Program Svetosavske besjede uključivao je čitanje referata⁴⁶ o značaju sv. Save te održavanje dramskog prikaza o odlasku Rastka Nemanjića u Svetu Goru, u izvedbi skupine mališana koje je uvježbao lokalni pravoslavni svećenik. Program Svetosavske besjede otpočeo je zajedničkim pjevanjem himne „Uskliknimo s ljubavlju svetitelju Savi“, nakon čega su nastupili pjesnici Milanka Filić Vukotić (KUD „Rudar“ Lazarevac) i M. Đurović (Pančevo). Skupu su se odazvali i predstavnici općinskih vlasti (okupljenima se obratio i M. Artuković, u ime Sekretarijata za društvene djelatnosti), a završetak programa obilježilo je „narodno veselje“ u atmosferi koja je „prerasla u divno, gotovo porodično druženje“, uz podjelu poklona mališanima te ples uz glazbu tamburaškog sastava iz RKUD „Đuro Đaković“ (grupa „Đeram“). Premda su organizatori priželjkivali i veći broj uzvanika, ukupan odaziv je povoljno ocijenjen, s obzirom na pogoršavajuće političko stanje u Hrvatskoj, odnosno slučaj video snimke Martina Špegelja koji se zbio prethodnog dana, a zbog kojega su se, prema riječima jereja M. Jovića, „mnogi kolebali“ doći na ovu svečanost. Povrh svega, događaj je ocijenjen kao iznimno uspješan, na osnovi čega se polagala nada kako će Svetosavska besjeda postati „obavezni kulturni događaj naše sredine“ s još većim brojem uzvanika već iduće godine.⁴⁷

Početak ožujka 1991., nakon što se Pododbor nizom priredbi predstavio slavonskobrodskoj javnosti te općinskoj upravi (proklamiranjem programa rada za 1991.), njegovi predstavnici javno su obznanili kako Pododbor broji oko 100 članova, uz 200 simpatizera, koji su ga, pored republičkih i općinskih institucija, novčano pomagali članarinama i priložima. Tom prigodom su najavljeni i budući kulturno-umjetnički događaji u organizaciji Pododbora. Planirana je svečana akademija na dan rođenja Branka Radičevića (27. ožujka) te proslava krsne slave Pododbora (24. svibnja – dan sv. Ćirila i Metoda).

⁴⁶ Referat pod naslovom „Historijska uloga i značaj Save Nemanjića – Svetog Save“ potpisao je autor Stevan Maksimović. U prezentiranom referatu autor je ponudio idealizirani presjek biografije najvažnijeg sveca i osnivača SPC, u kome je sv. Savi pripisao i čast prvog osnivača „ne samo srpskih već i evropskih bolnica“ te ustvrdio: „Bio je najznačajniji književnik Evrope svog vremena“. Ocijenivši ga kao najznačajniju ličnost u stvaranju srpskog vjerskog, kulturnog i političkog života, referat je završio produhovljenom porukom: „Taj duh svetosavlja je zagrijavao kosovske junake, zagrijavao je i junačka srca uskoka i hajduka, prožimao je Karadorđeve i Miloševe borce i kumanovske osvetnike. Taj duh svetosavski živi i danas u nama. Ali to nije duh mržnje niti netrpeljivosti, već duh široke prijateljske sloge, bratstva i narodne ljubavi, kojim se oduvijek odlikovao srpski narod. I stoga nesmijemo smetnuti s uma onu krilaticu, da SLAVEĆI SVETOG SAVU SLAVIMO SEBE!“ Vidi: DASB, SKD „Prosvjeta“, Referati 1991. godina, Referat 25. 01. 1991.

⁴⁷ S. Z. „U radničkom domu 26. januara održana »Svetosavska besjeda«, NL, god. 18, br. 934 (1. februara 1991), 3.; Davor Smoljan, „Što rade i kakvi su im planovi: Pododbor »B. Radičević« i Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«: Štitimo kulturne interese“, BL, god. 44, br. 10 (8. ožujka 1991), 7.

Također, obznanjena je i namjera osnivanja Srpskog doma i knjižnice u Slavonskom Brodu, karitativno djelovanje te stipendiranje učenika i studenata.⁴⁸

Iduća javna manifestacija Pododbora „Branko Radičević“ bila je, prema sve sudeći, i posljednja u njegovoj organizaciji. Manifestacija „Brankovo veče“ održana je u slavonskobrodskom Radničkom domu 30. ožujka 1991., a njome je obilježena godišnjica rođenja Branka Radičevića (27. ožujka). Premda je izostala najavljena akademija u čast ovog pjesnika, priređen je glazbeno-scenski program u kome su nastupili Kulturno umjetničko društvo (KUD) „Rudar“ iz Lazarevca, narodni guslari iz Beograda i Pazove, KUD „Đuro Đaković“ iz Slavenskog Broda te Vokalno instrumentalni sastav „Zdenac“ iz Slavenskog Broda. Poetski recital uključivao je pjesme Branka Radičevića, u izvođenju gostujućih pjesnika iz Pančeva i Beograda te izvođenje himne sv. Savi. Organizatori su se potrudili ponuditi „Posle programa narodno veselje“, dok su ulaznice za ovu manifestaciju iznosile, za ono vrijeme, prihvatljivih 30 din.⁴⁹

Pored organiziranja javnih tribina i kulturnih manifestacija te javnog informiranja u lokalnim medijima, specifičan dio djelovanja Pododbora odnosio se na izdavačku djelatnost, koja je postojala, mada na simboličnoj razini. Pored kreiranja plakata za propagiranje različitih manifestacija, članovi Pododbora izdali su i džepne kalendare za 1991. god. s ilustracijom Branka Radičevića i naslovom na ćirilicnom pismu »*Branko Radičević*« *Pododbor Srpskog kulturnog društva Prosvjeta Slavonski Brod*, kao i portrete Branka Radičevića u različitim veličinama, dizajnirane u crno-bijeloj slikovnoj tehnici.⁵⁰

Pododbor „Branko Radičević“ i mediji

Valja napomenuti kako je Pododbor cjelokupno razdoblje svojeg postojanja uživao solidnu medijsku popraćenost, odnosno u onim mogućnostima koje je pružao lokalni medijski prostor. Medijski tretman bio je od iznimnog značaja jer se u lokalnom tisku i elektronskim medijima, od strane istaknutih članova društva, pored populariziranja rada Pododbora paralelno nudila evaluacija položaja srpske zajednice u kulturnom životu slavonskobrodske općine. Tako je 22. veljače 1991. Ljubomir Vučetić, potpredsjednik Pododbora, pročitao referat na lokalnoj radio postaji „Radio Brod“ u kojem se osvrnuo na postanak i ulogu ovog udruženja. Premda se većina referata odnosila na rad i

⁴⁸ Davor Smoljan, „Što rade i kakvi su im planovi: Pododbor »B. Radičević« i Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«: Štitimo kulturne interese“, BL, god. 44, br. 10 (8. ožujak 1991), 7.

⁴⁹ DASB, SKD „Prosvjeta“, Dokumentacija o osnivanju i radu društva, IV Programi rada, Plakata za „Brankovo veče“ 30. 03. 1991.; Fotokopije, Fotokopije pjesama.

⁵⁰ DASB, SKD „Prosvjeta“, Tiskovine, Kalendari za 1991. godinu.

kulturnu misiju pododbora,⁵¹ Vučetić se djelomično dotaknuo i tada aktualnih političkih odnosa u još uvijek živoj jugoslavenskoj federaciji. Podsjetivši kako su jugoslavenski komunisti rješavali na „različite načine“ nacionalno pitanje (gdje je spomenuo balkansku konfederaciju, jugoslavensku federaciju, 2. zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije), osnivanje pododbora SKD „Prosvjete“ u Slavonskom Brodu ocijenio je kao korak prema rješavanju nacionalnog (srpskog) pitanja na lokalnoj razini, ogrativši se od sugeriranja političkih rješenja konstatacijom kako se ovo pitanje treba prepustiti političkim strankama. Ujedno, Vučetić je posebno naglasio kako, od trenutka osnivanja Pododbora, „uspostavljeni su veoma dobri odnosi s Uredom za društvene djelatnosti i njegovim predsjednikom mr. Matom Artukovićem, te kulturnim i znanstvenim radnicima, kao i institucijama u Slav. Brodu“. Među lokalnim kulturnim institucijama s kojima je ostvarena suradnja napose su izdvojeni književni klub „Nada“ te Likovni krug „Đuro Đaković“, u kojima su odranije djelovali i neki članovi Pododbora.⁵² Lokalni tjednik „Brodski list“ posebno je naglašavao misiju ovog kulturnog društva, podsjećajući na njegovu važnost na državnoj razini u godinama prije zabrane rada. Primjerice, zabranu rada i ukidanje SKD „Prosvjeta“, koji su se odveli tijekom 70-ih godina 20. st., tumačilo se kako su proizašli „valjda zbog našeg nesretnog ključa i reciprociteta, logikom šamar lijevo – šamar desno“. Podsjećalo se kako je u Slavonskom Brodu 30-ih godina 20. st. djelovalo Srpsko crkveno-pjevačko

⁵¹ Iz Vučetićeve vizije kulturnog poslanja Pododbora izdvajam: „Svaki pojedinac, grupa, narod imaju pravo da brane svoj suverenitet u svim njegovim manifestacijama: političkim, kulturnim i duhovnim. Slavonski Brod ima tradiciju obilježavanja kulturnih i nacionalnih kao i vjerskih obilježja srpskog naroda, koja su bila gotovo pedeset godina potiskivana, kao i hrvatska, stoga je osnivanje i program SKD „Branko Radičević“ ponovna afirmacija materijalne, duhovne i nacionalne kulture. Pod nacionalnom kulturom podrazumijevamo povijesne tradicije: jezik, književnost i folklor. Potreba za osnivanjem Društva nastaje zbog ponovnog rješavanja jednog povijesnog pitanja – nacionalnog pitanja. (...) Moramo naglasiti, da Srbi od rata do danas, osim svoje duhovne institucije srpske pravoslavne crkve, nisu imali druge nacionalne institucije. Srpska pravoslavna crkva nije realno niti imala uvjeta za rad, jer je hram u ratu srušen, a imovina konfiskovana“. Vidi: DASB, SKD „Prosvjeta“, Referati 1991. godina, Referat pročitani na radio Brodu 22. 02. 1991. godine

⁵² Lj. Vučetić je tom prilikom naveo: „Međutim, u današnjim političkim prilikama to pitanje se pokazuje neriješeno, odnosno riješenje više nije u formi federacije. Stoga u takvim odnosima dolazi do redefinicije odnosa između naroda, do konfrontiranja interesa i napokon do sporazuma. Pokretanjem Društva Srbi definiraju svoje kulturne potrebe u Slav. Brodu. (...) U današnje vrijeme višepartijskog sistema i pluralizma interesa stare kulturne institucije ne zadovoljavaju u potpunosti interese kako srpskog tako i hrvatskog naroda. Danas srpski narod pokušava vratiti dio svog subjektiviteta preko stvaranja svojih kulturnih institucija. To ne znači da će SKD „Branko Radičević“ razbijati postojeće KUDOVE i druge kulturne institucije gdje ima članova srpske nacionalnosti, naprotiv cilj je Društva suradnja sa svim kulturnim društvima koja djeluju na području Slav. Broda, jer kultura nema granica i mržnje, kultura je duhovno bogatstvo svakog naroda. Želimo poštovati vjekovno kulturno stvaranje i afirmirati kulturno nasljeđe i hrvatskog i srpskog naroda“. Vidi: DASB, SKD „Prosvjeta“, Referati 1991. godina, Referat pročitani na radio Brodu 22. 02. 1991. godine

društvo „Branko Radičević“, ali i da su održavane Svetosavske besjede. S ovim nasljeđem se poistovjećivala misija i uloga Pododbora, s ciljem njegovanja srpske kulturno–umjetničke baštine i tradicije, „prvenstveno svetosavskih vrijednosti“ kako je to naglasila predsjednica Pododbora Radmila Sebastijanović.⁵³ Povoljnu ocjenu slobodi i mogućnostima djelovanja Pododbora u medijima dao je i slavonskobrodski jerej Milorad Jović.⁵⁴

Premda je Pododbor nosio srpski nacionalni predznak u svom nazivu, isticalo se kako se djelovanju Pododbora mogu priključiti svi zainteresirani građani, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. Zbog sve učestalijih medijskih prozivanja srbijanskih medija o ugroženosti Srba u Hrvatskoj, pa tako i u Slavanskom Brodu, lokalni brodski mediji koristili su djelovanje Pododbora kao glavni opovrgavajući argument nasuprot takvoj retorici. Tako je novinar *Brodskog lista* Davor Smoljan svoj članak o djelovanju Pododbora, koji datira s početka ožujka 1991., završio zaključkom: „Iz razgovora s čelnicima Pododbora Branko Radičević u Slav. Brodu moglo se zaključiti da nisu imali nikakvih problema, kako pri osnivanju tako ni pri radu društva. Dok štampa iz istočnih dijelova Jugoslavije vrši neviđenu harangu o ugroženosti Srba u Hrvatskoj, apostrofirajući Brod kao jedan od centara ugroženosti, ovdje se osniva kulturno društvo Srba »Prosvjeta« uz punu podršku općinskih vlasti. Nakon 20 godina »ustaška vlast u Hrvatskoj« dopušta ponovni rad »Prosvjete«. Tu nešto nije uredu, vjerojatno u glavama ljudi koji govore o ugroženosti. Ugroženi postoje, ali to smo, nažalost, svi mi. Ugroženi smo bijedom koja nadolazi i nemogućnosti da joj se svim sredstvima suprotstavimo“.⁵⁵

Pored lokalnih medija, odnosno, tjednika „Brodski list“ te lokalne radio postaje „Radio Brod“, natprosječnu zainteresiranost za djelovanje i popularizaciju rada Pododbora „Branko Radičević“ iskazao je i bosanskobrodski tjednik „Naš list“. U skladu s propagadnim naporima kojima su plasirale tvrdnje o

⁵³ U analiziranju uloge Pododbora treba izdvojiti razmišljanje Lj. Vučetića, koji je tom prilikom rekao: „Ni srpski ni hrvatski narod ne mogu zadovoljavati svoje kulturne potrebe na dosadašnji način. Svuda oko nas su frustracije koje unose nepovjerenje, zato želimo da između sebe i drugih izgradimo most suradnje, a to se može ako bez predrasuda definiramo svoje interese. Nismo imali nikakvih problema prilikom osnivanja. Dapače, gradska uprava nam je pružila podršku, dobili smo prostorije, doduše u njih još nismo uselili, ali ćemo uskoro. Brod je bio među prvima u Hrvatskoj gdje je osnovana »Prosvjeta« i to mu može biti na čast“. Vidi: Davor Smoljan, „Što rade i kakvi su im planovi: Pododbor »B. Radičević« i Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«: Štitimo kulturne interese“, BL, god. 44, br. 10 (8. ožujka 1991), 7.

⁵⁴ Tom prigodom, jerej Jović je posebno pohvalio održavanje Svetosavske besjede, za koju je, između ostalog naveo: „Proslava je održana u normalnoj atmosferi, bez ikakvih smetnji. (...) Pjevalo se i plesala su se kola iz svih krajeva, bez ikakvih predrasuda“. Vidi: Davor Smoljan, „Što rade i kakvi su im planovi: Pododbor »B. Radičević« i Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«: Štitimo kulturne interese“, BL, god. 44, br. 10 (8. ožujka 1991), 7.

⁵⁵ Davor Smoljan, „Što rade i kakvi su im planovi: Pododbor »B. Radičević« i Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«: Štitimo kulturne interese“, BL, god. 44, br. 10 (8. ožujka 1991), 7.

sustavnoj ugroženosti srpskog stanovništva u Hrvatskoj, beogradske novinske tiskovine su, čini se, osim osnivačke skupštine, prešutile sav ostali javni i kulturno-prosvjetni angažman slavonskobrodskog Pododora.

Okolnosti i uzroci obustavljanja rada Pododora

Iz službene korenspondencije predstavnika Pododora i općinskih vlasti kao glavna prepreka daljnjem radu apostrofirana je financijska oskudica. Međutim, pored financijske problematike, na uvjete djelovanja društva odrazilo se i tada aktualno političko stanje u Hrvatskoj i slavonskobrodskoj općini, usprkos tome što su članovi Pododora u gotovo svim javnim istupima redovito deklarirali apolitičan stav. Apolitična distanca najvećeg dijela uglednijih članova slavonskobrodskog Pododora odudarala je od stavova te političkog angažiranja nekih pojedinaca iz vrha SKD „Prosvjeta“. Eklatantan primjer za potonji navod je svakako Dušan Starević, koji je u ulozi predsjednika SKD „Prosvjeta“ potkraj 1990. u javnost plasirao izjave koju su se protivile rješeljima kakvo je bio Božićni ustav Republike Hrvatske uz jasnu kritiku njezinog udaljavanja od Jugoslavije.⁵⁶ Dušan Starević je svoju nesklonost prema ideji hrvatske suverenosti iskazao i ranije, u prvoj polovici 1990., kada je sudjelovao u osnivačkim i izbornim aktivnostima SDS-a te uzeo udjela u apologiji nekih njezinih ekscesnih činova (poput incidenta s navodnim pokušajem atentata na F. Tuđmana u Benkovcu), a u konačnici je potvrdio sudjelovanjem u vlasti paradržave Republike Srpske Krajine.⁵⁷ Svakako manje drastičan primjer je onaj dr. Stanka Koraća, čiji se odlazak iz Zagreba u Beograd koncem 1991. jednim dijelom tumačio kao demonstracija opozicionaštva prema hrvatskim vlastima.⁵⁸ No, u konačnici, od 14 članova predsjedništva SKD „Prosvjeta“ i petorice članova redakcije časopisa, po izbivanju rata samo su četvorica ostala u Zagrebu. Izazov političkog utjecaja, kada je u pitanju Pododor „Branko Radičević“, nije izostao niti na lokalnoj razini. Djelovanje slavonskobrodskog ogranka SDS-a u prva četiri mjeseca 1991. dobiva još jači zamah u obliku zaoštavanja propagandnog djelovanja. Dok se posljednja tri mjeseca 1990. retorički diskurs lokalnih predstavnika SDS-a mahom temeljio na prozivanju općinskih vlasti za sustavno otpuštanje radnika srpske nacio-

⁵⁶ Dušan Starević, „Nema prvorazrednih i drugorazrednih građana“, *Politika (Beograd)*, god. 87, br. 27734 (21. decembar 1990), 11.

⁵⁷ Domagoj Knežević, „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvog višestranačkog Sabora“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 43, br. 1, 9., 14., 16.; Barić, *Srpska pobuna*, 146., 215., 585.

⁵⁸ Postoji i alternativno tumačenje Koraćevog odlaska u Beograd, koje navodi kako niti Koraća nije poštedio „govor isključivosti i netolerancije“ te da je posljedično zbog „različitih oblika pritisaka“ napustio Zagreb. Vidi: Dušan Marinković, „Stanko Korać – apologija jedne naučne biografije“, *Letopis Matice srpske*, 1-2 sv., god. 181., knj. 476, (Novi Sad, 2005), 143.

nalnosti iz društveno-javnih institucija i tijela uprave, koncem siječnja 1991. predstavnici lokalnog SDS-a su sa skupštine općinskog odbora poslali donekle pomirljive poruke, ali je i tu skupštinu obilježio simbolični dekor viđen na sličnim političkim zasjedanjima ove stranke širom Hrvatske.⁵⁹ Niti tjedan dana nakon ove skupštine, 5. veljače 1991., uslijedio je zajednički apel više ogranaka SDS-a (s područja općina Slavonski Brod, Požega, Bosanski Brod i Odžak) upućen jugoslavenskim savezima civilne i vojne uprave, u kome je zatražena intervencija „vojskom i oružjem Jugoslavenske narodne armije, (...) zbog ozbiljnosti situacije i stepena ugroženosti svojeg naroda“, a u protivnom se naglasilo kako će se sami okrenuti mjerama „u zaštiti gole egzistencije srpskog naroda. Saopštenje ima karakter apela i poslednji je pokušaj obraćanja institucijama države“.⁶⁰

Apel je izazvao pravu lavinu kritika kako novinara, tako i predstavnika slavonskobrodskih općinskih vlasti. U njima se najčešće isticao odnos lokalnih vlasti prema srpskoj zajednici u Slavanskom Brodu, vodeći se od primjerenog odnosa s Pododborom „Branko Radičević“ i svećenstvom SPC-a do podsjećanja na ostale slučajeve poput podjele humanitarne pomoći siromašnim obiteljima (neovisno o njihovoj nacionalnoj pripadnosti), kao i dodjelu radnog prostora slavonskobrodskom ogranku SDS-a.⁶¹ Po sadržajnosti se može izdvojiti reagiranje M. Artukovića, koji je napose istaknuo ulogu i položaj Pododbora „Branko Radičević“. Tako je naveo: „HDZ je došla u Slav. Brod na vlast krajem lipnja prošle godine i od lipnja do sada, ne bez znanja i podrške gradske uprave koju je formirala HDZ, stvoreno je Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«. Privremeno se to Društvo organiziralo i svoje sastanke držalo u istoj sobi u Končarevoj ulici 2 gdje i ogranak Matice hrvatske. Osnivačka skupština Društva održana je na kulturnom nivou kakav dolikuje i tradiciji i poslanju jednog kulturnog društva. Tu atmosferu je narušio jedan pijanac, koji je odmah bio udaljen i jedan pijanac druge vrste, koji je svoje veliko rodoljublje htio dokazati time što je pokušao vrijeđati moju malenkost, ali je također bio udaljen. Ako se po ovoj dvojici pijanaca ocjenjuje atmosfera u kojoj je stvoreno Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«, onda sam ozbiljno zabrinut za sposobnost Hrvata i Srba da budu uopće poklonici istine. Samo poradi istine želim reći: Srbi u Brodu su upravo u ovo vrijeme od kada je

⁵⁹ Tako su na ovom političkom skupu intonirane skladbe „Hej, Slaveni“ i „Marš na Drinu“ dok je izostavljena hrvatska himna „Lijepa naša“. Predstavnik općinskog odbora SDS-a iz Požege Dragan Kozar je u svom obraćanju naveo „kako na ovim prostorima vlada mržnja prema Srbima koja je usađena u gene ovog naroda“. Vidi: Davor Smoljan, „Za mir i suživot“, BL, god. 44, br. 5 (1. veljače 1991), 2.

⁶⁰ „Srbi traže zaštitu od rukovodstva SFRJ i JNA“, BL, god. 44, br. 8 (22. veljače 1991), 2.; Miškulin, „Prilog proučavanju“, 375.

⁶¹ „Nećemo biti stranci u vlastitoj domovini“, BL, god. 44, br. 6 (8. veljače 1991), 1.; M. Maričić, „Ne daju se zavadi“, Večernji list (Osijek), 11. 02. 1991., 10.

HDZ došla na vlast, počeli obnavljati tradiciju koju su im komunisti branili, kao i Hrvatima i drugim narodima. Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta« je prvo srpsko društvo (a čvrsto sam uvjeren da neće biti i jedino) u Brodu za koje znam u posljednjih 100 godina, ne računajući pjevačko društvo »Branko Radičević«. Onaj tko je imalo proučavao tradiciju srpskog naroda i njegovu povijest, znat će što je značila Svetosavska besjeda za Srbe. Prvi puta nakon pola stoljeća u Brodu organizira se takva proslava. I opet »srbožderska« uprava grada s naklonošću i odobravanjem prati taj, zacijelo, povijesni datum za kulturni život Srba u Brodu.⁶²

Glavnina reagiranja predstavnika općinskih vlasti završavala je pozivima građanima srpske nacionalnosti da se javno oglase o svojoj ugroženosti ili da javno opovrgnu navode SDS-a. Na daljnju zabrinutost općinskih vlasti, ovakva reagiranja su izostala, naročito ona koja su očekivana od strane predstavnika srpskih institucija od javnog značaja. Usprkos kritikama, javni angažman SDS-a se nastavio i idućih dana. Tako je 2. ožujka 1991., na osnivačkoj skupštini ogranka SDS-a u selu Klokočevik (na kojoj je ponovno „zaboravljena“ hrvatska zastava), općinski čelnik ove stranke Dušan Kostadinović, komentirajući sukob naoružanih srpskih ekstremista i hrvatske policije koji se zbio dan ranije u Pakracu, a za koji su srbijanski mediji neutemeljno javili da je prouzročio i ljudske žrtve na srpskoj strani, okupljenima poručio: „Danas je posebno tužan dan za srpski narod zbog žrtava koje su pale u Pakracu. Ali mi obećajemo da će njihova krv biti osvećena“.⁶³ Uz poziv JNA za oružanu intervenciju, po istančanoj militantnosti ovo je bio dotada najekstremniji javni istup predstavnika lokalnog SDS-a. Distanca između predstavnika Pododbora i broskog ogranka SDS-a bila je očita, a iščitavala se po oprečnosti ocjena o položaju srpske zajednice u općini te odnosu općinskih vlasti prema njima. Ipak, idući javni proglas lokalnog ogranka SDS-a bitno se svojim sadržajem te porukom odnosio i na Pododbor. Naime, nekoliko dana nakon održavanja manifestacije „Brankovo veče“, SDS se oglasio priopćenjem u kome su prozvali općinske vlasti za „uklanjanju svega onoga što je srpsko i pravoslavno u Slavanskom Brodu“, istaknuvši slučaj neispunjenog preimenovanja Ulice Ernesta Račkog u Ulicu Vuka Karadžića (a koja je preimenovana u Ulicu Sv. Lovre), u kojoj, prema njihovom navodu, živi 98% građana srpske nacionalnosti. Štoviše, predstavnici SDS-a bili su sigurni da se ovime građanima želi „provokativno pokazati da u toj »demokratskoj vlasti« nema mjesta ni za kulturne, a kamoli za neke druge potrebe građana srpske nacionalnosti u Slavanskom Brodu“. U priopćenju se navodila i osuda uklanjanja spomen-ploče s imenom Branka Radičevića („pjesnika mladosti, ljubavi i radosti života, pjesnika koji je rođen u našem gradu, pjesnika sa čijim bi se imenom i djelom ponosio svaki

⁶² Vidi: Mato Artuković, „Gdje su argumenti?“, BL, god. 44, br. 8 (22. veljače 1991), 2.

⁶³ Davor Smoljan, „U Brodu mirno“, BL, god. 44, br. 10 (8. ožujka 1991), 3.

grad u Evropi“) sa zgrade bivše brodske Gimnazije, koja je nanovo izazvala burnu reakciju brodske javnosti, budući da je bila neutemeljena.⁶⁴ Naime, „Brodski list“ je već u idućem broju na naslovnici objavio fotografiju neuklonjene i neoštećene spomen-ploče posvećene Branku Radičeviću, a komentator ovog tjednika je dezinformaciju SDS-a nazvao još jednom „laži“ iz „radionice ekstremnog dijela SDS-a“.⁶⁵ O (ne)utemeljenosti kritike SDS-a u vezi uklanjanja srpskog nazivlja iz javnog života može posvjedočiti i podatak kako je, osim očuvane spomen-ploče, u to vrijeme i jedna osnovna škola s gradskog područja nosila ime „Branko Radičević“,⁶⁶ dok su neke od gradskih ulica nosile imena velikana srpske kulture i povijesti poput Branislava Nušića, Dositeja Obradovića, Zmaj Jovana Jovanovića, Petra Petrovića Njegoša i Nikole Tesle.⁶⁷ Predstavnici SPC su u lokalnom tjedniku čestitali pravoslavne blagdane i čitateljstvu pojašnjavali njihovu simboliku, uz to što su najsvečanije pravoslavne vjerske obrede (Božić, Uskrs) obavezno pohodili i općinski predstavnici.⁶⁸ Unatoč SDS-ovim optužbama o ciljanim otkazima zaposlenicima srpske nacionalnosti, koncem veljače 1991. član Pododbora mr. Mladen Stanković imenovan je odlukom općinskih vlasti na mjesto ravnatelja Historijskog arhiva SlavonSKI Brod.⁶⁹ Također, unatoč opciji da HDZ popuni izvršna tijela općinske vlasti mahom članstvom vlastite stranke, s obzirom na premoćnu pobjedu na izborima 1990., pored predstavnika ostalih stranaka još u lipnju 1990. u Izvršno vijeće Skupštine općine imenovan je i Milomir Miladinović, vijećnik srpske nacionalnosti, što je, također, bio kontraargument tvrdnji SDS-a kako u općinskoj vlasti ne postoji nitko tko bi se brinuo o interesima srpskog stanovništva.⁷⁰ Dezinformacija SDS-a o uklanjanju spomen-ploče Branku Radičeviću doticala se Pododbora koji je nosio njegovo ime te je time bio najpozvaniji akter ne samo glede očuvanja značaja ovog pjesnika, već i srpske kulturne baštine na području slavonskobrodske općine. Iako su sredinom ožujka 1991. u javnost odaslali poruke u kojima su jasno naznačili kako

⁶⁴ „Možemo li i dalje ovako?“, BL, god. 44, br 14 (5. travnja 1991), 5.

⁶⁵ Željko Mužević, „Tko je to, gospodo ugrožen?“, BL, god. 44, br. 15 (12. travnja 1991), 1.

⁶⁶ Postoje indicije kako je u prvoj polovici travnja 1991. ispred OŠ „Branko Radičević“ (Brodsko Vinogorje) s postolja uklonjena bista Branka Radičevića, no nisam pronašao nikakav izvor osim optužujućeg pisma izvjesnog V. R. iz Slavenskog Broda, objavljenog u beogradskom polumjesečniku „Srpska reč“. Vidi: V. R., „Počeli su s Vukom“, Srpska reč: slobodne novine (Beograd), god. 1, br. 17 (15. april 1991.), 74.

⁶⁷ Barać, „Osnovna obilježja“, 446-447.

⁶⁸ Jerej Milorad Jović, „Hristos voskrese!“, BL, god. 44, br 14 (5. travnja 1991), 7.

⁶⁹ DASB, SOSB, kut. 274, Zapisnik o radu 10. skupne sjednice VUR-a, VMZ-a i DPV-a Skupštine općine Sl. Brod 22. 2. 1991., 5.; Rješenje o davanju suglasnosti na imenovanje direktora Historijskog arhiva Slav. Brod od 22. veljače 1991.

⁷⁰ M. Maričić, „Ne daju se zavaditi“, VL, god. 35., br. 9872 (11. 02. 1991.), 10.; Jelić i Kevo, „Demokratske promjene“, 310.

u svom radu ne nailaze nikakve opstrukcije zbog svoje nacionalne pripadnosti, na optužbe SDS-a predstavnici Pododbora nisu (javno) reagirali, premda su one odaslane nekoliko dana nakon održavanja manifestacije „Brankovo veče“. Nakon održavanja ove manifestacije ne postoje nikakve naznake koje bi upućivale na nastavak rada Pododbora, zbog čega se nameće pretpostavka kako je najvjerojatnije početkom travnja došlo do obustave djelovanja, upravo u vrijeme kada verbalni napadi SDS-a na općinsko rukovodstvo dosežu vrhunac uz paralelno sve provokativnije ispade pripadnika JNA stacioniranih u slavonskobrodskom garnizonu.⁷¹ U svibnju te ljetnim mjesecima 1991., kada je narušena politička i sigurnosna situacija u Hrvatskoj sasvim eskalirala nakon daljnjih žrtava u okršajima između hrvatskih redarstvenih i pobunjeničkih snaga, među brojnim javnim reagiranjima slavonskobrodskih Srba u lokalnim medijima, u kojima se uglavnom osuđivala politika SDS-a te pozivalo na mir i nenasilje, nije bilo predstavnika Pododbora, čime se dodatno učvršćuje pretpostavka o njihovom ranijem nestanku iz javnog života.

Umjesto zaključka – što je predstavljao Pododbor „Branko Radičević“ u javnom životu slavonskobrodske općine?

Nepoznavanje svih okolnosti kao i povoda odluke o prestanku daljnjeg rada Pododbora limitira mogućnosti sveobuhvatnog zaključka o njegovom djelovanju. No, ponuđena rekonstrukcija koja obuhvaća razdoblje od osnivanja Pododbora do prestanka djelovanja daje uvid u njezina temeljna obilježja, na osnovi kojih se može dati uvjetna ocjena pojave Pododbora u kulturnom životu slavonskobrodske općine. Iz nje je razvidno kako su glavni motivi za osnivanje Pododbora bili uobličeni kroz potrebu za izlaskom iz višedesetljetnog ograničavajućeg okvira kulturnog djelovanja svojstvenog jugoslavenskom komunističkom društvu, u kome su brojni nacionalni identitetski čimbenici bili nepoželjni. Dinamičnost političkih i posljedično tome međunacionalnih odnosa u slavonskobrodskoj općini bili su drugi motiv, tim više što su osnivači Pododbora prepoznali potrebu za postojanjem srpskog kulturnog društva koje svojim djelovanjem neće udaljavati, već zbližavati različite nacionalne skupine s ovog područja, postavivši time protutežu retorici i javnom djelovanju broskog ogranka SDS-a. Najuvjerljivija potvrda prethodnog navoda očituje se kroz pregled kulturnih manifestacija koje je organizirao ovaj Pododbor kroz nepuna četiri mjeseca aktivnog djelovanja. Naime, organizirane manifestacije s pripadajućim programima nisu bile isključivo jednonacionalnog karaktera, već su uključivale i javna predstavljanja drugih (nesrpskih) kulturno-umjetničkih društava s broskog područja, uz često prisustvo predstavnika lokalnih vlasti, pri čemu su se u javnost plasirale poruke tolerancije i

⁷¹ Miškulin, „Prilog proučavanju“, 377-378.

suživota, ali i naglašavala uloga te potrebe srpske nacionalne manjine u brodskom kulturnom prostoru. Bez obzira na njegovu kratkotrajnost, intenzivan i po kulturnim sadržajima raznovrstan uzlet Pododbora teško bi bio izvediv da nije postojala podrška lokalnih vlasti, ali i brodske intelektualno-kulturne zajednice, o čemu su posvjedočili i najugledniji predstavnici Pododbora. Nedostatak i nedostupnost relevantnih izvora zasad otklanjaju mogućnost potpunog uvida u okolnosti vezane uz odluku o prestanku djelovanja, koja je, kako se čini, stupila na snagu u vrijeme kada je Pododbor već ocrtao vidljive konture svojeg prisustva u lokalnom kulturnom životu. Na koncu, držim kako dostupni izvori i prethodne historiografske spoznaje daju mjesta argumentiranoj ocjeni kako tadašnja općina Slavonski Brod nije bila kulturno monolitan prostor (u nacionalnom kontekstu), zahvaljujući odrednicama nove kulturne politike te realiziranoj ideji lokalne srpske zajednice o kulturnom društvu koje će štititi i promicati njihov identitet na brodskom području.

Summary

A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE ABOUT THE ACTIVITIES OF THE SERB CULTURAL ASSOCIATION “PROSVJETA”: THE BRANKO RADIČEVIĆ SUB-COMMITTEE IN SLAVONSKI BROD (1990-1991)

In this paper the author, using primarily fragmentary archive sources and periodicals of that time, has in large part reconstructed the activities of the Branko Radičević sub-committee in Slavonski Brod of the Serb Cultural Association “Prosvjeta” in the period of 1990-1991. The overall democratization of Croatian society after the first free multiparty elections in 1990 enabled a reaffirmation of cultural activities of various ethnic entities that had been suppressed by the Yugoslav one-party system. At the Slavonski Brod local level a valuable example was offered by the Branko Radičević sub-committee of the “Prosvjeta” cultural association which, during the short period of its existence, tried to develop systematic cultural and educational activities with the objective of publicizing and preserving the identity of the Serb national minority in the Brod area. It is important to point out that the activities of the sub-committee took place during a period in which intercommunal relations deteriorated as a result of public pronouncements by the local branch president of the Serbian Democratic Party and as a result of the political situation at the republican level, which was exacerbated by the political confrontation (subsequently also the beginning of the aggression by the armed forces) between the Serbian political leaders, the leadership of rebel Croatian Serbs and the Yugoslav People’s Army and the Croatian government.

Lack of knowledge of certain circumstances and the cause for the decision to terminate further activities of the sub-committee limits the possibilities of an overall conclusion in regard to its activities. Thus, the given reconstruction, covering the period of the establishment of the sub-committee to the point of the termination of its activities, provides an insight into its basic characteristics allowing only a limited estimation of the functioning of the sub-committee within the cultural life of the municipality of Slavonski Brod. It is obvious that the chief motives for the establishment of the sub-committee were shaped by the need to escape the decades-long restrictive frame of cultural activities that had typified the Yugoslav communist society, in which various national identity factors were unacceptable. The dynamics of political and accordingly of inter-ethnic relations in the municipality Slavonski Brod represented a second motive, all the more in regard to the need for the existence of a Serbian cultural association, recognized by its founders. This association would not separate but rather bring closer together various ethnic groups of this territory and provide a counterbalance to the rhetoric and public activities of the Brod fraction of SDS (Serb Democratic Party). The most persuasive evidence of this statement is given in a review of cultural events organized by this sub-committee during its four months of active work. Thus, the events organized with their appertaining programs were not only of one-national character but included the public presentations of other (non-Serb)

cultural and artistic associations of the Brod region, often with government officials being present. Accordingly, messages of tolerance and coexistence were presented to the public; likewise, emphasis was added to the role and the necessities of the Serbian national minority within the cultural area of Brod. Regardless of the sub-committee's short duration, its advancement, intensive and various in its cultural contents, would hardly have been possible without the support of local authorities as well as of the Brod intellectual and cultural community, testified to by even the most eminent representatives of the sub-committee. Lack of relevant sources and their inaccessibility so far prevent access to a complete insight into the circumstances referring to the decision to terminate the sub-committee's activities, which by all appearances came into force when its presence had already taken visible shape in the local and cultural life. Ultimately, available sources and the above mentioned historiographic discoveries in my assessment create space for a substantiated evaluation of then Slavonski Brod municipality as being at that time not a cultural monolithic space (in the national context) due to the guidelines of a new cultural policy as well as to the idea of the local Serb community, which was put into practice, of a cultural association to protect and promote their new identity in the Brod area.

(Prijevod sažetka: Mica Orban Kljajić)

Key words: Serb Cultural Association "Prosvjeta", Slavonski Brod, Serb national minority, culture, 1990-1991